

Türküstan

www.turkustan.az

**Aydın
Qasımlı**

*Filologiya üzrə
fəlsəfə doktoru*

Bizim yazar

(əvvəli ötən sayımızda)

Qərblilərin yunan və ermənilərə sıcaq davranıb bizi parçalamaqlarına yardımçı olmalarının səbəbi də bu anlayışdır" (Bax: Atatürkün Söylev və Demeçləri, V cilt, səh.27)

Qərblilərin Türklərə qarşı hisslərini bu qədər açıq şəkildə ifadə edən, onların niyyətlərinin, düşmənçiliklərinin mahiyyətini dərinlən bilən Mustafa Kamal Paşa İstiqlal savaşını başarı ilə sona çardırıqdan sonra duyğularından daha çox ağılını işlətməyə başlamış, daxili siyasətdə olduğu kimi xarici siyasətdə də böyük uğurlar qazanmışdır. Daxili siyasətlə bağlı yeni Türkiyə Cümhuriyyəti Mustafa Kamal Paşanın Cümhurbaşqanlığı dönəmində demokratiya, yeniləşmə, layiqlik, ictimai və mədəni dəyişikliklə əlaqədar olan bir sıra qanunlar qəbul edilmişdi. Belə ki, ölkənin adı "Türkiyə", dövlətin adı "Türkiyə Cümhuriyyəti", rəsmi dövlət dili "Türk dili", Millət Məclisi "Türkiyə Böyük Millət Məclisi" adlanmış, 25 oktyabr 1925-ci ildə "Qiyafət qanunu", 30 noyabr 1925-ci ildə "Dərviş təkkələri və mədrəsələrin qanunu", xocaların dövlət tərəfindən yetişdirilməsi qanunu", yeni "Təhsil qanunu", 26 dekabr 1925-ci ildə "Millətlərarası təqvim qanunu", 17 fevral 1926-cı ildə "Müasir Türk Mədəni qanunu", 3 noyabr 1928-ci ildə "Ərəb əlifbasından latın əlifbasına keçmək haqqında qanun", 8 oktyabr 1929-cu ildə "Torpaqsız kəndlilərə torpaq verilməsi qanunu", 26 mart 1931-ci ildə "Yeni ölçülər qanunu", 21 iyun 1934-cü ildə "Türk soy adı alma qanunu", "Cəza qanunu", "Ticarət qanunu", "Borclar qanunu", "Hakimlər qanunu", "Dövlət Şurası haqqında qanun" və s. kimi qanunlar qəbul edilmiş, 19 fevral 1932-ci ildə "Xalq evləri" açılmış, 15 aprel 1931-ci ildə "Türk Tarix Qurumu", 12 iyul 1932-ci ildə "Türk Dil Qurumu" yaradılmışdı.

24 noyabr 1934-cü ildə Türkiyə Böyük Millət Məclisi Qazi Mustafa Kamal Paşaya "Atatürk" soyadı vermişdi.

Atatürk dövrü Türkiyə xarici siyasəti və diplomatiyası da təqdire layiqdir. Ümumiyyətlə, Atatürk dövrü Türkiyə xarici siyasəti və diplomatiyasını üç dövrə bölmək olar. Milli Mücadilə dövrü olan birinci dövr 1920-1923-cü illəri əhatə edir. Bu dövrdə ilk diplomatik temas

Qazi Mustafa Kamal Paşa - Atatürk Cümhuriyyət - 100

si ilə ilk görüşlər başarılı olmuşdu. Lakin Kazım Qarabekir Paşanın komandanlığı altındaki Türk ordusu ermənilərə qarşı hücum keçərək 29 sentyabr 1920-ci ildə öncə müttəfiq orduları tərəfindən işğal edilərək ermənilərə verilən Sarıqamış, oktyabrın sonunda isə Qarsı azad etməsi ilə 2 dekabr 1920-ci ildə Türkiyə ilə Ermənistan arasında "Gümrü müqaviləsi" imzalanmışdı. Bu müqavilə yeni Türk dövlətinin imzaladığı ilk millətlərarası anlaşma idi. Bu müqavilə Ankara ilə Moskva

arasında da uzlaşmaya yol açmış, 16 mart 1921-ci ildə Moskvada "Türk-Rus dostluq və qardaşlıq müqaviləsi" (tarixdə məşhur "Moskva müqaviləsi"-A.M.) imzalanmışdı. Bu müqaviləyə əsasən Batumun Rusiyaya qaytarılması müqabilində Rusiya Türkiyəyə silah və para yardımında bulunmuş, sonra Türkiyə, Rusiya, Azərbaycan, Ermənistan və Gürcüstanın 13 oktyabr 1921-ci ildə "Qars müqaviləsi"ni birgə imzalamaları ilə Türkiyənin qzey-döğu, Azərbaycan, Ermənistan və Gürcüstanın sərhədləri müəyyənləşmişdi. "Qars müqaviləsi"ne əsasən vaxtilə ingilislərlə amerikalılar, daha sonra isə bolşevik Rusiyasının Naxçıvanı ermənilərə vermək istəməsinə son qoyulmuş, Naxçıvan Mux-

çalayıb ərazilərinə sahib çıxan, Türkiyə ərazisini işğal edən imperialist dövlətlərə qarşı mücadilə aparmaq məqsədilə Sovet Rusiyası ilə səmimi münasibətlər yaratmış, bu yolla Türk millətinin müstəqil demokratik dövlət qurmaq istedadını bütün dünyaya nümayiş etdirmişdi.

Atatürkün Azərbaycan siyasəti onun ümumi xarici siyasətinin mühüm tərkib hissəsi olmuşdur. Onun 14 oktyabr 1921-ci ildə Azərbaycanın Türkiyədəki səfiri İbrahim Əbilovun etimadnaməsini qəbul edərkən söylədiyi məşhur "Azərbaycan Türklərinin dərdləri öz dərdlərimiz və sevincləri öz sevinclərimiz olduğu üçün onların muradlarına nail olmaları, hür və müstəqil olaraq yaşamaları bizi çox sevindirir" və 18 oktyabr 1921-

ikinci dövrü 1923-1930-cu illəri əhatə edir. Bu dövrdə Mustafa Kamal Paşa uzun sürən müharibə illərində dağıdılmış ölkəni bərpa etmək və xalqı səfərbər etmək üçün bir sıra inqilabi reformlar həyata keçirməyə başlamış, 28 oktyabr 1923-cü ildə Yuqoslaviya, 15 dekabr 1923-cü ildə Albaniya, 18 oktyabr 1925-ci ildə Bolqarıstanla dostluq müqavilələri imzalayaraq Balkan dövlətləri ilə işbirliyi üçün zəmin hazırlamışdı.

17 dekabr 1925-ci ildə Parisdə Sovet Rusiyası ilə bir-birinə saldırmamaq haqqında Paktı, 22 aprel 1926-cı ildə Tehrandə İranla tərəfsizlik Paktı imzalamış Türkiyə 5 iyun 1926-cı ildə İngiltərə ilə imzaladığı anlaşma ilə Mosulun İraqın tərkibində qalmasına razılıq

ci ildə Ankaradakı Azərbaycan səfirliyi qarşısındakı mitinqdə söylədiyi "Bu gün Azərbaycanın istiqlalını təmsil edən bayrağını qaldırarkən əllərimin buraxdığı hissiyyət və təəssürat ilə hərəkətdə olduğumu duyuyorum. Çünki bu bayrağı qaldıran mənim əllərimdir... Bugünkü bayramda mənən müştərək olan bütün Türkiyə xalqının həqiqi və səmimi qardaşlıq hissiyyəti idi. Azərbaycan bayrağının Türkiyə bayrağının yanında, Türkiyə səmasında dalğalanmasını görmək bütün millətimiz üçün böyük bir bayramdır" (Bax: Nizami Cəfərov, Mehmet Akif Tural, Atatürkün Azərbaycan siyasəti (öz dili ilə), Bakı 2008, səh.5) -fikirləri bunu bariz şəkildə göstərməkdədir.

Yunanlar üzərində qazanan 9-10 yanvar 1921-ci il birinci İnyönü, 30 mart-1aprel 1921-

vermiş, bununla da İngiltərə və Fransa, hətta İtalya ilə münasibətləri tənzimləmiş və 30 may 1928-ci ildə İtalyada da Türkiyə ilə dostluq müqaviləsi bağlamışdı ki, bu da Yunanıstanla bir dostluq anlaşmasının yapılmasına yol açmış və 1930-cu ildə Türkiyə-Yunanıstan dostluq anlaşması imzalanmışdı. 1928-ci ildə Ankaranı ziyarət edən Əfqanıstan kralı Əmənullah Xanla da Türkiyə-Əfqanıstan dostluq müqaviləsi bağlanmışdı.

Atatürk dövrü Türkiyə xarici siyasətinin üçüncü dövrü 1930-1939-cu illəri əhatə edir. Bu dövrdə Türkiyə dünya iqtisadi böhranının meydana gətirdiyi çətinliklərlə qarşı-qarşıya qalmışsa da Osmanlı borcları haqqında 1932-ci ildə Parisdə Fransa ilə anlaşmaya nail olmuş, 9 fevral 1934-cü ildə Yunanıstan, Yuqoslaviya və Ru-

Qərblilərin Türklərə qarşı hisslərini bu qədər açıq şəkildə ifadə edən, onların niyyətlərinin, düşmənçiliklərinin mahiyyətini dərinlən bilən Mustafa Kamal Paşa İstiqlal savaşını başarı ilə sona çardırıqdan sonra duyğularından daha çox ağılını işlətməyə başlamış, daxili siyasətdə olduğu kimi xarici siyasətdə də böyük uğurlar qazanmışdır. Daxili siyasətlə bağlı yeni Türkiyə Cümhuriyyəti Mustafa Kamal Paşanın Cümhurbaşqanlığı dönəmində demokratiya, yeniləşmə, layiqlik, ictimai və mədəni dəyişikliklə əlaqədar olan bir sıra qanunlar qəbul edilmişdi...

ci il ikinci İnyönü, 21 avqust-13 sentyabr 1921-ci il Sakarya zəfərləri əlaqəli dövlətləri də Türkiyə ilə müqavilə bağlamağa məcbur etmiş, Fransa Türkiyə ilə 20 oktyabr 1921-ci ildə "Ankara anlaşması"ni imzalamış, müqaviləyə əsasən Fransızlar Çuxurova bölgəsindən çəkilmiş, Adana, Mersin, Osmaniyyə, Kilis və Antepi boşaltmış, beləliklə öncə imperialist dövlətlər tərəfindən "Sevr anlaşması" ilə tənzim edilmiş Türkiyənin güney sərhədləri də Türkiyənin lehinə dəyişdirilmişdi.

Türkiyə 1922-ci il yanvar ayında Ukrayna ilə, 23 aprel 1923-cü ildə müttəfiq dövlətlərlə bağladığı "Lozan müqaviləsi" ilə xarici siyasətindəki birinci dövrü uğurla başa çatdırmışdı.

Atatürkün Cümhurbaşqanlılığı dövründəki xarici siyasətinin

minya ilə "Balkan Birliyi", 20 iyul 1936-cı ildə Montreuxda Bolqarıstan, Fransa, Yaponiya, İngiltərə, Rumınya, Yunanıstan, Yuqoslaviya və Sovet İttifaqı ilə "Boğazlar sözləşməsi"ni, 9 iyul 1937-ci ildə İran, İraq və Əfqanıstanla "Səadabad Paktı"ni imzalamış, 1938-ci ilin sentyabr ayında qurulan bağımsız Xatay Dövləti 29 iyun 1939-cu ildə Xatay Millət Məclisinin qərarı ilə Türkiyəyə birləşdirilmişdi.

Türkiyə Cümhuriyyəti dahi Atatürkün zakası sayəsində gücləndikcə çevrəsindəki bölgə ölkələri ilə sülh yolunu çözmüş, "Ölkədə və dünyada sülh"şüarını yeni Cümhuriyyətin xarici siyasətinin əsasına çevirmiş, 1932-ci ildə Millətlər Cəmiyyətinin üzvü olmuşdu.

(ardı gələn sayımızda)

Oxu, oxut, abunə ol!